

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГУМАННОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Актуальність проблеми виховання гуманності у підростаючого покоління пов'язана з тим, що сьогодні, в першу чергу, постають цінності і принципи, необхідні для вільного і демократичного розвитку суспільства, тобто реалізація стратегії не насильства, терпимості до чужої позиції, цінностей, культури, ідеології, необхідності до взаємного порозуміння, пошуку компромісів у вирішенні будь-яких питань. Тому основою цивілізованих стосунків мають стати здатність до гуманної поведінки у стосунках з різними людьми, уміння відстоювати свої права і свободи, не порушуючи при цьому права і свободи інших, готовність до конструктивної взаємодії та взаєморозуміння з людьми, незалежно від їхніх поглядів і поведінки [4; 6].

Без розуміння важливості цієї проблеми не можлива будь-яка перебудова суспільства і зокрема освіти в напрямку її гуманізації. Безумовно, що виховання моральних якостей особистості, які співвідносяться з гуманністю, повинне відбуватися на всіх вікових етапах освітнього процесу. Прийнято вважати, що дошкільний вік є найбільш сприятливим для розвитку моральних почуттів, емоційної чутливості, що лежить в основі формування гуманної особистості. Необхідно зрозуміти, чи є для цього психологічні підстави так вважати.

Відомі вчені С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський зазначали, що треба якомога раніше знайомити дітей з гуманістичними поняттями, моральними уявленнями, навчати доброті. Гуманістичне виховання сягає свого вінця, коли у дитини розвивається здатність страждати й переживати за іншу людину, як і здатність радіти за її успіх і щастя [8, с. 214–219]. А спілкування, на фоні якого зароджуються і розвиваються взаємини, має існувати як «грунт правди і людяності» [7, с. 184].

Фахівці вважають, що дитина дошкільного віку здатна до більш-менш свідомої поведінки, у неї розвивається відчуття реальності, вона здатна до початкового самопізнання, зацікавленості до навколишніх, до емпатії, елементарного аналізу та висновків, виявлення елементарного такту і культури взаємин. Тому мета виховного процесу полягає в тому, щоб сформувати в дитини вміння будувати взаємостосунки із соціальним середовищем на рівні емоцій, почуттів, думок, готовності до сприйняття різних людей, їхніх поглядів, звичаїв, традицій такими, якими вони є.

Проблема гуманних взаємин дошкільників у науковій літературі розглядалася переважно у таких аспектах: роль спілкування в особистісному становленні дошкільника (Д. Б. Ельконін, О. Л. Кононко,

М. І. Лісіна); особливості становлення у дошкільному віці ціннісного ставлення до однолітків (Т. І. Поніманська, Ю. О. Приходько, Т. О. Репіна); вплив соціальних емоцій на взаємодію дітей дошкільного віку (О. В. Запорожець, В. К. Котирло, Л. Н. Проколієнко, Л. П. Стрелкова); специфіка прояву гуманних взаємин дошкільників у спільній діяльності (Л. В. Артемова, В. К. Котирло). Разом з тим недослідженим аспектом взаємин дітей дошкільного віку є психологічні можливості формування толерантних стосунків, які є одними із ключових в реалізації завдань виховання гуманної особистості, що на сьогодні є надзвичайно актуальним.

Метою нашого дослідження є визначення психологічних особливостей в розвитку дитини, що стануть основою для формування толерантних стосунків у дітей старшого дошкільного віку, які зумовлені віковими характеристиками розвитку особистості цього періоду.

Дослідження основ особистісного становлення дошкільника показало, що моральна позиція дошкільника розкривається у формах і змісті його ставлення до партнера зі спілкування. Уявна модель поведінки базується на теоретичному знанні та розмежуванні гуманного і антигуманного. Відповідно виникає близький до ідеалу образ поведінки. Усвідомлення результатів учинку, співставлення їх з уявним еталоном викликає емоційний відгук (переживання, захоплення, схвалення, осуд і т.п.), а в подальшому трансформує застосування цього еталону. Внутрішні потреби зростаючої особистості виступають спонукальним важелем морального вчинку [5, с. 151].

Важливо зазначити, що старший дошкільний вік характеризується з одного боку високим рівнем активності, ініціативності, допитливості, а з іншого – певною обмеженістю розвитку психологічних характеристик: нерозвинене відчуття безпеки; неуміння контролювати себе, свою поведінку та усвідомлювати її моральність; властива безпосередня імпульсивність та емоційність. Дошкільник може часто виявляти ворожість та егоїзм по відношенню до навколишніх людей, які його оточують. Але в той же час він може виявляти безкорисну щедрість, великодушність, доброту і здатність до стосунків будь з ким в найнеочікуваніших ситуаціях.

Сучасний дослідник Гончаренко А. М. звертає увагу на те, що старші дошкільники здатні виділяти тих ровесників, до яких відчувають неприязнь. Це ті, які проявляють конфліктність, забіякуватість, агресивність, скупість і цим самим викликають негативні емоції у взаєминах [3]. Незважаючи на це, більшість дошкільників *швидко пробачують чи забувають образи і знову вступають з неприязними у контакт*. Ця особливість психологічної поведінки дошкільника є дуже важливою у формуванні толерантних взаємин.

На думку вчених (Т. Алієва, А. Маслоу), у дітей дошкільного віку

ворожість носить не інстинктивний характер, а скоріше реактивний, захисний. Це дає право стверджувати, що негативних проявів стосунків можна уникати й легко можна створювати умови для їхньої профілактики. Важливо з ранніх років ставитися до дитини як до рівноправної особистості з повагою, оточувати її позитивними емоціями, прикладами доброзичливого ставлення до оточуючих. Спостереження переконує, що саме доброзичлива атмосфера в сім'ї та дошкільному навчальному закладі позитивно впливає на взаємини старших дошкільників і сприяє становленню прихильності, спонукає до виникнення вибірковості у взаєминах, терпіння до неприємних контактів. У процесі спілкування з дорослими зростає орієнтація дитини на соціально прийнятні норми взаємодії. Адже особливістю психологічного розвитку дітей дошкільного віку є здатність і бажання дитини до *емпатій та наслідування*, як позитивного так і негативного, відповідно того, з чим вона в житті зустрічається. Тому так важливо створювати для дошкільника таке середовище, у якому б панували взаєморозуміння, злагода, повага, довіра і любов.

Ще одна важлива психологічна особливість взаємостосунків дошкільників - завжди *намагаються контактувати з тим, з ким їм цікавіше гратися, спілкуватися*, хто їм може розповісти щось нове чи володіє уміннями й навичками, необхідними для певної діяльності, які цікавлять їх на даний момент. І, зазвичай, такою людиною стає дорослий, або старша дитина. Крім того, для старших дошкільників характерне прагнення до взаєморозуміння й співпереживання. Прагнення до єдності у всьому із старшими надає дітям впевненості у їхній правоті. Взаємини дошкільника з дорослим накладають відбиток на його стосунки з однолітками. Тому так важливо, щоб дитину оточували люди, які б самі дотримувалися гуманістичних поглядів. Це дитині дасть нові знання, відповідні правила поведінки, моральні аспекти взаємодії, допоможе визначити правильний шлях побудови стосунків у суспільстві.

На думку Н. В. Бариленко, однією з основних особливостей прояву толерантних стосунків у дошкільників є їхня *природна відкритість* іншим людям. Ця відкритість дитини базується на прийнятті (чи неприйнятті) «іншого» [1, с. 24–31]. У дітей цього віку ще не до кінця сформовані стереотипи: правильно – неправильно, добре – недобре, норма – відхилення і т.ін. Тому дитина з легкістю приймає будь-якого «іншого». Таким чином, саме від дорослого буде залежати, чи навчить він дитину доброзичливо сприймати людину, несхожу у своїй поведінці, поглядах, уміннях, як «іншого», а не як «гіршого». Тут важливо навчити дитину сприймати «іншого», його точку зору, але й уміти зберегти свою думку.

Стосунки з однолітками допомагають подолати дитині тісний родинний зв'язок і налагодити контакт з рівними собі партнерами. У цьому віці зростає прагнення до співпраці, визнання, поваги, співпереживання. Надзвичайно важливою стає повага ровесника, можливість і бажання бути співавтором якоїсь спільної діяльності, розділяти свої переживання, думки.

Серед характерних проявів у стосунках дошкільнят можна виділити також *справедливе ставлення один до одного*, яке базується на рівноправності кожної особистості. Виявляється це у справедливому розподілі обов'язків під час трудової діяльності, ролей під час ігрової діяльності. Адже дитина вже може окреслити свої прихильності, визначаючи чесноти ровесника і мотивуючи свої взаємини з ним, висловити критику на вчинки, ознаки зовнішності, взаємини дитини з іншими. Також це і право дитини на самовизначення, на можливість займатися чим хоче, з ким хоче, чи взагалі на усамітнення. Не дивлячись на те, що дітям цього віку властивий природний егоїзм, у той же час, завдяки природній безкорисності дитину легко навчити справедливості у стосунках з партнерами, сприймати їх як рівних собі, висловлювати свою думку чи враження толерантно.

Таким чином, наші дослідження показують, що в старшому дошкільному віці є всі психологічні передумови для розвитку почуття власної гідності, справедливості, поваги до оточуючих. Але для цього необхідний відповідний цілеспрямований педагогічний вплив.

Ще одна важлива особливість стосунків дошкільнят – це *турбота про іншу людину*, тобто прояв співчуття і бажання допомагати іншим. Адже саме в цей період розвитку у дитини починає розвиватися потреба у колективі, коли вона може взаємодіяти навіть з малопривабливими ігровими партнерами. Як зазначає О. А. Шаграєва, однією з найважливіших психологічних характеристик цього віку є здатність дошкільників до безкорисного співчуття та вміння емоційно відгукуватися на потреби інших [9]. Дошкільник прагне емоційно підтримати однолітка, а особливо слабшого чи меншого (часто це спостерігається у різновікових групах) допомогти йому, поділитися своїми іграшками, довірити свої таємниці і т.п. Звичайно ж є і така категорія дітей, які крім своїх перемог, проблем і переживань не помічають нічого. Вони захоплені своїми справами і не виявляють зацікавленості до проблем і негараздів інших.

Ураховуючи характерні особливості психологічного розвитку дітей дошкільного віку та їхнє емоційне сприйняття, нами виділені специфічні засоби впливу на особистість для успішного виховання толерантних взаємин. Це – гра, бесіда (обговорення), взаємодія (спільна діяльність), дитячі свята, психологічні розвивальні заняття (психогімнастика, арттерапія, елементи психодрами і т.п.).

Пріоритет саме цих засобів впливу пов'язаний з тим, що важливим аспектом всіх стосунків дошкільника є обов'язкова наявність певних дій: спільної гри як основного виду діяльності дошкільника, колективної праці, навчання, спілкування. Поза межами цих взаємодій не можуть формуватися толерантні стосунки між дітьми. Спілкування і спільна діяльність в групі однолітків – важливе джерело формування позитивних стосунків один з одним. І все ж, без спеціально організованих стосунків та педагогічного впливу дорослого діяльність дітей може виявитися безрезультативною (у виховному аспекті). Тому необхідно відзначити

важливість формування професійної готовності педагога у створенні умов для профілактики і попередження конфліктів, агресивності, незрозуміння між усіма учасниками освітнього процесу.

Проведений аналіз характерних взаємостосунків дітей старшого дошкільного віку дозволяє виділити такі основні психологічні особливості, які ляжуть в основу формування толерантних взаємостосунків майбутньої гуманної особистості:

- швидко пробачати чи забувати образи;
- здатність до емпатії та наслідування;
- природна відкритість дошкільника іншим людям;
- справедливе, рівноправне ставлення один до одного;
- прояв безкорисної турботи та бажання допомагати іншим.

Всі ці характеристики потребують активного впливу дорослого для їхнього закріплення та подальшого розвитку.

Отже, наукові дослідження з проблеми гуманних взаємин та характерних психологічних особливостей у стосунках дітей старшого дошкільного віку дають нам право стверджувати, що саме на цьому етапі розвитку особистості є всі необхідні умови для виховання толерантної людини, здатної до гуманних вчинків і стосунків із оточуючими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бариленко Н. В. Становление взаимоотношений у старших дошкольников в совместной деятельности // Вопросы психологии. – 1996. – № 4. – С. 24–31.
2. Воспитание гуманных чувств у детей / под ред. Л. Н. Проколиенко, В. К. Котырло. – К. : Рад.школа, 1987. – 174 с.
3. Гончаренко А. М. Педагогічні умови становлення гуманних взаємин старших дошкільників : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. – К., 2003.
4. Декларація принципів толерантності // Педагогіка толерантності. – 1999. – № 3/4. – С. 175–180.
5. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід). – К. : Стило, 2000. – С. 151.
6. Матієнко О. С. Виховання толерантності у старшокласників середніх загальноосвітніх ліцеїв Франції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07. – К., 2006. – С. 8.
7. Руссова С. Вибрані педагогічні твори. – К. : Освіта, 1996. – 304 с.
8. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1974. – Т. 4. – 460 с.
9. Шаграева О. А. Детский практический психолог: программы и методические материалы : учеб. пособие для студ. высш. пед. учебн. заведений / О. А. Шаграева, А. Д. Кошелева, В. И. Перегуда ; под ред. О. А. Шаграевой, С. А. Козловой. – М. : Академия, 2001. – 256 с.